Є. М. Кирилюк,

д. е. н., професор, професор кафедри економіки та міжнародних економічних відносин,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси
ORCID ID: 0000-0001-7097-444X

DOI: 10.32702/2306-6806.2019.12.4

ІНСТИТУЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗВИТКУ СВІТОВОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНИХ ЗМІН

Ye. Kyriliuk,

Doctor of Economic Sciences, professor, professor of economics and international economic relations department, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

INSTITUTIONAL AND INVESTMENT DETERMINANTS OF THE WORLD ECONOMIC SYSTEM DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF POST-INDUSTRIAL CHANGES

Визначено ключові інституційно-інвестиційні детермінанти розвитку світової господарської системи в умовах постіндустріальних змін. Вказано на якісну відмінність і необхідність доповнюваності в постіндустріальній економічній системі двох ключових чинників розвитку: інформації та знань. Важливим виробничим ресурсом суспільства стає не інформація як відносно об'єктивна сутність, а знання, тобто інформація, яка засвоєна людиною і не існує поза її свідомістю. Виокремлено низку аспектів, які підтверджують якісну відмінність і необхідність доповнюваності в постіндустріальній економічній системі інформації та знань. Доведено, що знання (мірою їх накопичення) мають властивість швидкого самозростання. Чим більше знань накопичено, тим вищими будуть темпи їх самозростання. Навіть у разі добровільного передання знань іншій людині властивість швидшого самозростання їх збережеться у людини, яка їх створила або згенерувала. Таким чином, вони створюють базу для якісно нової економічної системи. Формування економіки знань остаточно спрямовує економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери зростання суб'єктивізму. Виявлено тенденції наростаючого суб'єктивізму, зростання диспропорцій та асиметрій розвитку в умовах постіндустріалізації та глобалізації як у рамках національних економічних систем, так і в світовому масштабі. Теоретично обґрунтовано абсурдність варіантів розбудови егалітарного суспільства, адже не існує людей з абсолютно однаковим рівнем знань. Доведено необґрунтованість тверджень про те, що за доби інформатизації та розвитку економіки знань відбувається вирівнювання можливостей і доходів у суспільстві. Знання не сприяють такій рівності, а навпаки — поглиблюють нерівність. Зроблено висновок, що розвиток особистісних якостей людини (а цей процес априорі є тотожним активізації споживання) може бути за своєю суттю більш "інвестиційним", аніж нарощування матеріальних чинників виробничого потенціалу. Обґрунтовано, що постіндустріальні країни мають джерело інвестицій, відмінне від заощаджень у традиційному розумінні цього терміна. Основним джерелом економічного розвитку постіндустріальних країн стає самореінвестований інтелектуальний капітал. Це капітал, самозростання якого не скорочує обсягів особистого споживання громадян, а фактично передбачає таке споживання. Доведено, що переважна більшість сучасних теорій, які пропонують нові моделі світового економічного розвитку, є утопічними, відірваними від об'єктивної реальності, не містять глибокого теоретичного обґрунтування основних концептуальних положень.

The key institutional and investment determinants of the development of the world economic system in the conditions of post-industrial changes are identified. The qualitative difference and the need for complementation in the post-industrial economic system of two key factors of development are pointed out: information and knowledge. An important productive resource of society is not information as a relatively objective entity, but knowledge, that is, information which is mastered by man and does not exist outside his consciousness. There are a number of aspects that confirm the qualitative difference and the need for complementation in the post-industrial economic system of information and knowledge. It is proved that knowledge (as they accumulate) has the property of rapid self-growth. The more knowledge is accumulated, the higher will be the rate of their self-growth. Even in the case of the voluntary transfer of knowledge to another person, the property of faster self-growth will retain them in the person who created or generated them. Thus, they create the basis for a qualitatively new economic system. The formation of a knowledge economy ultimately directs the economic system from the inherent industrial society of a certain objective basis to the sphere of growth of subjectivism. Trends of increasing subjectivism, growing disparities and asymmetries of development in the context of post-industrialization and globalization, both within the national economic systems and globally, are revealed. The absurdity of options for building an egalitarian society is theoretically substantiated, since there are no people with exactly the same level of knowledge. It is proved the statement that the equalization of opportunities and incomes in society has a place to be in the age of informatization and development of the knowledge economy. Knowledge does not contribute to such equality, but rather intensifies inequality. It is concluded that the development of personal qualities of a person (and this process is a priori identical to the activation of consumption) may be inherently more "investment" than the increase of material factors of production potential. It is justified that postindustrial countries have a source of investment other than savings in the traditional sense of the term. The main source of economic development in postindustrial countries is self-reinvested intellectual capital. It is capital whose self-

growth does not diminish the volume of personal consumption of citizens, but actually implies such consumption. It is proved that the vast majority of modern theories that propose new models of world economic development are utopian, detached from objective reality, and do not contain a deep theoretical substantiation of basic conceptual provisions.

Ключові слова: економічний розвиток, постіндустріалізація, постіндустріальна модель економічного розвитку, глобалізація, господарська (економічна) система, еволюція національних економічних систем, інформаційна економіка, економіка знань, інтелектуальний капітал.

Key words: economic development, post-industrialization, postindustrial model of economic development, globalization, economic system, evolution of the national economic systems, information economy, economy of knowledge, intellectual capital.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Відмітною рисою сучасного економічного розвитку є вихід на перший план процесів постіндустріалізації та глобалізації. У найближчій перспективі лідерство у світовій економіці безумовно належатиме постіндустріальній господарській системі. Найочевиднішим наслідком її становлення в розвинених країнах від середини 70-х рр. XX ст. є формування нового міжнародного порядку, що характеризується поглибленням і розширенням диспропорцій у розвитку між постіндустріальними країнами та іншими країнами світу. Тому дослідження довгострокової перспективи економічного розвитку країн видається продуктивним передусім у рамках процесу постіндустріальної трансформації. Під час дослідження закономірностей постіндустріальних змін не можна не брати до уваги тісного взаємозв'язку їх із надсистемними глобальними трансформаціями.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Значний внесок у розвиток теорії і методології еволюції економічних систем в умовах постіндустріалізації та глобалізації зробили А. Абалкін, В. Базилевич, А. Бальцерович, О. Бузгалін, А. Гальчинський, В. Геець, П. Єщенко, В. Іноземцев, П. Леоненко, Ю. Ольсевич, А. Ослунд, Дж. Стігліц, В. Тарасевич, А. Чухно та ін. Проте, попри широкий спектр публікацій, залишаються недостатньо розкритими глибинні, сутнісні, об'єктивні причини значної асиметричності розвитку світової господарської системи в умовах глобалізації. На основі виявлення та ґрунтовного розкриття причинно-наслідкових зв'язків і чинників еволюції національних економічних систем уможлиблюється прогнозування подальших тенденцій такої еволюції, а також розробка науково обґрунтованих пропозицій щодо формування моделі вітчизняного економічного розвитку.

МЕТА СТАТТІ

Метою статті є визначення інституційно-інвестиційних детермінант розвитку світової господарської системи в умовах постіндустріальних змін.

ВИКЛАДЕННЯ ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Базовими засадами розвитку постіндустріального суспільства заведено вважати перетворення наукового знання на безпосередній виробничий ресурс, різке зростання значимості професій, пов'язаних з генеруванням знань [1, с. 62—65]. Для формалізації нового економічного укладу, який починає домінувати в розвинених країнах, у західній літературі широко використовують два терміни: 1) "knowledge economy" — економіка, що базується на знаннях, або, не так точно, але більш ёмно — "економіка знань"; 2) "information economy" — економіка, що базується на інформації, або "інформаційна економіка" [2, с. 3]. Аналогічну термінологію широко використовують вітчизняні науковці та дослідники з близького зарубіжжя.

Утім, слід наголосити принципову фундаментальну особливість — сучасна економічна система має являти собою симбіоз цих термінів. Як вважає А. Чухно, принципово важливою і вирішальною рисою нової економіки є те, що вона народжує якісно новий фактор виробництва — інформацію і знання [3, с. 47]. Цим підкрес-

люється, що важливим виробничим ресурсом суспільства стає не стільки інформація як відносно об'єктивна сутність, скільки знання, тобто інформація, яка засвоєна людиною і не існує поза її свідомістю.

В. Іноземцев виокремлює низку напрямів, за якими досліджується і підтверджується якісна відмінність і необхідність доповнюваності в постіндустріальній економічній системі інформації та знань:

— інформація, одного разу вироблена (згенерована), стає доступною широкому колу людей, а її засвоєння тією чи іншою людиною не передбачає відчуження в кого-небудь; і навпаки, знання, які не існують в об'єктивізованій формі, є доступними у своєму автентичному вигляді тільки людині, яка їх створила, і в принципі невідчужуваними, оскільки будь-яке передання змінює їхні первинні якості;

— інформація є тиражованою, а витрати на виробництво чергової копії носія її початкової версії із кожним новим етапом технічного прогресу прямують до нуля; створення ж нових знань мірою розвитку інформаційної системи потребує засвоєння дедалі більшого обсягу даних, тому кожен новий успіх у примноженні знань вимагає докладання дедалі більших зусиль;

— придбання інформації в її об'єктивізованому вигляді вимагає дедалі менших витрат, і в цьому плані інформація є доступною й "демократичною"; навпаки, знання виникають як наслідок досягнення особистістю високого інтелектуального рівня розвитку, зумовленого не лише рівнем освіти, а нерідко і випадковими чинниками, і в цьому сенсі знання є рідкісними, вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві [2, с. 4].

Отже, доходимо висновку, що інформація, подібно до виробничих ресурсів, може бути і є об'єктом власності, й у цьому плані інформаційна економіка має схожість з індустріальною економікою; і навпаки, знання, на відміну від виробничих ресурсів, можуть бути і є лише об'єктом володіння. Водночас знання (мірою їх накопичення) мають властивість швидкого самозростання (чим більше знань накопичено, тим вищими будуть темпи їх самозростання). Навіть у разі добровільного передання знань іншій людині властивість швидкого самозростання їх збережеться у людини, яка їх створила або згенерувала. Таким чином, вони створюють базу для якісно нової економічної системи. Формування економіки знань остаточно спрямовує економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери зростання суб'єктивізму.

Суб'єктивізм, що зростає, є вагомим аргументом, завдяки якому можна теоретично обґрунтувати абсурдність варіантів розбудови егалітарного суспільства, оскільки не існує людей з абсолютно однаковим рівнем знань. Використання знань людьми "примножує результати набагато ефективніше, ніж застосування будь-якого іншого виробничого чинника і, як сили природи в доіндустріальну епоху, вони (знання) перебувають поза безпосереднім контролем суспільства загалом" [2, с. 4]. Отже, абсолютно необґрунтованими є твердження деяких науковців, що за доби інформатизації та розвитку економіки знань відбувається вирівнювання можливостей і доходів у суспільстві, — знання не сприяють такій рівності, а навпаки — поглиблюють нерівність.

Як наголошує А. Чухно, процеси, що відбуваються сьогодні, є діалектичною протилежністю Марксового твердження про те, що фабрична система сама сприяє колективізації свідомості, тому всі працівники зрештою у кінцевому підсумку почнуть розглядати себе як членів одного класу — "трудящими масами". "Сучасні галузі потребують ініціативних, винахідливих, освічених і навіть індивідуалістичних робітників... Зростання попиту збільшує доходи інтелектуальних власників у вигляді ліцензійних виплат, гонорарів, заробітної плати, участі у прибутках. До того ж така праця забезпечує не лише гроші, а й моральне задоволення" [4, с. 129, 133]. Причому не слід думати: якщо всі працівники, за словами А. Чухна, будуть "зайняті аналізом та символами", то їхні доходи будуть більш рівними — спостерігаються зворотні тенденції (доходи менеджерів, маркетологів, архітекторів, режисерів, акторів тощо значно різняться).

Становлення постіндустріальної господарської системи в розвинених країнах призвело до того, що сформувалися два вектори розвитку економічних процесів у світовому масштабі: в переважній більшості країн і далі розвивалося виробництво матеріальних благ, споживання яких априорі є обмеженим, а в розвинених країнах нарощувалося виробництво інформаційних продуктів і знань. І кожен новий акт споживання був підставою для розширення цього виробництва, оскільки "споживання знань формує нові якості людини, вона відтворюється як суб'єкт нової господарської моделі; споживання ж матеріальних благ, хоч би якими масштабним воно ставало, не давало і не може давати подібного ефекту" [2, с. 5].

Забезпечення економічного розвитку вможливується за низьких темпів зростання обсягів матеріального виробництва. І навіть значні темпи економічного зростання із переважанням первинного і вторинного секторів економіки не можуть змінити статусу країни в системі світового поділу праці та забезпечити її стабільний і комплексний розвиток. Нині виявляється, що "нагромадження людського капіталу — це один із найважливіших елементів економічного зростання" [5, с. 580]. В. Іноземцев вказав на специфічність впливу процесів постіндустріалізації на співвідношення інвестиційної активності й економічного прогресу певних країн — розвиток особистісних якостей людини (а цей процес априорі є тототним активізації споживання) може бути за своєю суттю більш "інвестиційним", аніж нарощування матеріальних чинників виробничого потенціалу.

За умов постіндустріалізації зниження обсягів інвестицій у їх традиційному розумінні не є перешкодою для сталого і поступального економічного розвитку. Окрім того, нагромадження людського капіталу відбувається незалежно від розмірів заощаджень, на відміну від інвестування в основний, обіговий капітал. Таким чином, вочевиднє, що постіндустріальні країни мають нині джерело інвестицій, відмінне від заощаджень у традиційному розумінні цього терміна. Основним джерелом економічного розвитку постіндустріальних країн стає самореінвестований інтелектуальний капітал — капітал, самозростання якого не скорочує обсягів особистого споживання громадян, а фактично передбачає таке споживання. Індустріальна господарська модель не має іншого джерела фінансування свого розвитку, окрім скорочення поточного споживання і, відповідно, зменшення можливостей акумулювання людського (інтелектуального) капіталу.

Отже, нами доведено існування такого парадоксу: процеси постіндустріалізації призводять до негативних наслідків у світовому масштабі, а саме — формують значні диспропорції в економічному розвитку країн, і ці диспропорції лише посилюються в період глобалізації. Якщо на національному рівні через нарощування суб'єктивізму перерозподіл доходів державою пов'язаний з певною формою примусу, то на наднаціональному рівні примусовий розподіл багатства між країнами в принципі є неприпустимим.

Нині вельми поширеною у світовому економічному співтоваристві є теорія "глобалізації", що набула свого розвитку у 90-х рр. XX ст. У рамках цієї теорії переважно робляться акценти на неоліберальній моделі глобалізації, тобто на експансії ліберальної моделі економічного та політичного устрою "західного зразка". Ідея глобалізації нерідко пов'язується з концепцією "відкритого суспільства", яку було детально розроблена К. Поппером [6] як проект усесвітньої демократії з метою об'єднання людства на основі гуманістичних принципів.

Утім, навіть такий явний прихильник ідеї "відкритого суспільства", як Дж. Сорос мусив визнати, що розвиток глобальної економіки не супроводжується відповідним розвитком глобального суспільства [7, с. 20]. Якщо на початку 1950-х рр. США і країни Західної Європи направляли одна одній лише близько 50% своїх іноземних інвестицій, то сьогодні цей показник переважає 70%. 90% цінних паперів, емітованих американськими і європейськими компаніями, належать інвесторам зі США та ЄС" [8, с. 118].

Загалом більшість товарних і фінансових потоків не виходять за межі постіндустріальної цивілізації, і шанси на включення до цієї системи інших країн зменшуються. Глобалізація дає можливість розвиненим країнам і міжнародному капіталу, попри державні кордони, функціонувати на території всієї планети й отримувати надприбутки завдяки своєму домінантному становищу. Нині з-поміж 6,5 млрд жителів планети 2,6 млрд вважаються бідними, вони витрачають на день не більше 2 дол. США, і таких людей стало на 36% більше, ніж у 1961 р. Близько 20% світового населення, що проживають у трьох десятках багатих країн, споживають 86% усіх вироблених товарів і наданих послуг [9, с. 115].

Парадокс ситуації полягає в такому: визнаючи той факт, що переваги від поглиблення міжнародного поділу праці отримує передусім група розвинених країн, інші країни не тільки вимушені брати участь у глобальних процесах, а й зацікавлені в такій участі. Вибір ізоляції від світового господарства призвів би зрештою до зниження темпів зростання економіки, до загрози хронічного застою через дефіцит технологічних, фінансових й інформаційних ресурсів, людського капіталу, відсутності зовнішніх імпульсів розвитку. Водночас завдяки усвідомленню причин і наслідків світової фінансово-економічної кризи 2008—2009 років, навіть розвинені країни з'ясували, що їхні національні економічні системи є недосконалими, і це гальмує подальший прогрес не тільки їх самих, а й усього навколишнього світу, залежного від них.

Отже, стає очевидним, що необхідні глибинні зміни в механізмі функціонування сучасної глобальної ринкової економіки. Більшість наукових концепцій, що пропонують нові моделі розвитку цивілізації, — концепція "відкритого суспільства" (Дж. Сорос), "соціально-еколого-ринкова модель" (Г. Куенг), "моральний капіталізм" (С. Янг), "духовний капіталізм" (П. Абурдене), "транснаціональне, космополітичне, постмодерністське суспільство" (В. Бек), "вільнолюбивий соціалізм" (Н. Хомський), "кіберкомунізм" (К. Мей, А. Драгічевіч) — пропонують глибоку перебудову нинішньої системи в напрямі ще більшого обмеження надмірного проникнення ринку в неекономічні сфери життя людей, приборкання індивідуалізму й егоїзму людської особистості, сприяння більшій справедливості тощо.

Однак, як нами було доведено вище, об'єктивна реальність є зовсім іншою — за доби постіндустріалізації відбувається формування "економіки знань", і саме знання формують значні конкурентні переваги як окремих індивідів, так і окремих країн. Таким чином, вони стають основою соціальної нерівності в суспільстві та спрямовують економічну систему від притаманної індустріальному суспільству певної об'єктивної основи до сфери наростаючого суб'єктивізму, що зростає.

Тому постіндустріалізація якраз і породжує об'єктивний процес посилення індивідуалізму людської особистості. Й. Стігліц у своїй книзі "Примущуючи глобалізацію працювати" [10] стверджує, що егоїстичні приватні інтереси здатна обмежити лише держава, що стала на захист суспільних інтересів і публічних благ шляхом нормативно-правового регулювання і впровадження в економічне життя соціально відповідальної етики. Однак масштаби міждержавної добровільної допомоги, пожертвувань тощо не можуть бути настільки значними, щоб вирішити проблему зростання нерівності в економічному розвитку.

ВИСНОВКИ

Отже, переважна більшість сучасних теорій, що пропонують нові моделі розвитку суспільства (у т.ч. економічного розвитку), є утопічними, абсолютно відірваними від сучасної реальності, переважно базуються на бажаннях, у них відсутнє глибоке теоретичне обґрунтування основних концептуальних положень. Також за результатами досліджень можна також дійти висновку, що глобалізація не є основною глибинною причиною наявних диспропорцій економічного розвитку країн — такою причиною є нерівномірність процесів постіндустріалізації. Глобалізація лише підсилює імпульси переважного розвитку певних країн.

Проблеми, породжені глобалізацією, — зокрема необхідність приборкання інтересів ТНК — можна розв'язати розробленням відповідних механізмів і впровадженням нормативів (наприклад, антимонопольного законодавства) на міжнародному рівні в рамках Світової організації торгівлі та міждержавної взаємодії. Однак куди складніше у світовому масштабі вирішити проблему, породжену нерівномірною постіндустріалізацією, — поглиблення безодні в економічному розвитку країн.

Й. Стігліц пропонує запровадити в міжнародній економіці такі правила, які б поєднували економічний зиск із дотриманням соціальної справедливості, викорінення бідності й захистом природи [10]. Проте існує значна ймовірність того, що цих правил, навіть якщо вони й будуть розроблені, не дотримуватимуться розвинені країни. Кращим прикладом цього є факт невідповідності Китаєм і США (найбільшими забруднювачами атмосферного повітря) Кіотського протоколу, що обмежує і регламентує викиди шкідливих газів в атмосферу. Причому створення наддержавних органів, системи міждержавного регулювання наднаціональної економіки навряд чи розв'яже зазначену проблему (це можливо лише в рамках гіпотетичного політичного союзу, а його формування ми вважаємо нині нереальним).

Тезу, згідно з якою навіть у рамках економічного союзу цю проблему вирішити дуже складно, можна підтвердити на прикладі Європейського Союзу, адже надто відчутно є різниця в економічному розвитку Німеччини, Великої Британії, з одного боку, і Греції, Іспанії та Ірландії — з іншого. Ніхто не може примусити німців, які володіють більшими знаннями (а знання, як відзначено вище, мають властивість швидкого самозростання), перерозподіляти свій добробут на користь греків, іспанців чи ірландців. Відбуваються процеси кредитування, надання певної допомоги, однак вони не можуть розв'язати проблему загалом.

У контексті зазначеного слід наголосити, що розроблення і впровадження наздоганяючої моделі еволюції (поступового розвитку) вітчизняної економічної системи не принесе очікуваних результатів — необхідно свідомо стимулювати трансформаційні процеси, спрямовані на прискорену постіндустріалізацію. Інакше участь України у процесах глобалізації принесе переважно негативні наслідки.

Література:

1. Кирилюк Є.М., Кирилюк І.М. Детермінанти економічного розвитку і сталого продовольчого забезпечення країн в умовах постіндустріалізації та глобалі-

зації. Стратегія участі України у процесах економічної глобалізації: монографія. Черкаси: ЧНУ, 2016. С. 60—79.

2. Иноземцев В. Парадоксы постиндустриальной экономики. Мировая экономика и международные отношения. 2000. № 3. С. 3—11.

3. Чухно А. Поєднання індустріального ринкового та інформаційного постіндустріального типів розвитку: теорія і практика. Формування ринкової економіки: 36. наук. праць. Спец. вип.: Методологічні проблеми сучасної політичної економії. 2011. С. 40—52.

4. Чухно А. Твори: У 3-х томах. Т. 2: Інформаційна постіндустріальна економіка: теорія і практика. Київ: НАН України, 2006. 512 с.

5. Crafts N., Toniolo G. Economic Growth in Europe Since 1945. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 600 p.

6. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги: У 2 томах. Т. 2: Спалах пророцтва: Гегель, Маркс та його послідовники. Київ: "Основи", 1994. 494 с.

7. Сорос Дж. Про глобалізацію. Київ: Видавництво Соломії Павличко "Основи", 2002. 173 с.

8. Иноземцев В. Розколота цивілізація: наявні передумови і можливі наслідки постеконімічної революції. Москва: Наука, 1999. 703 с.

9. Князев Ю. О современном этапе эволюции рыночной экономики. Общество и экономика. 2009. № 4—5. С. 91—117.

10. Stiglitz J. Making Globalization Work. New York: W. Norton & Co., 2006. 358 p.

References:

1. Kyrlyuk, Ye. and Kyrlyuk, I. (2016), "Determinants of Economic Development and Sustainable Food Supply in Countries in Post-Industrialization and Globalization", *Stratohiya uchasti Ukrayiny u protsesakh ekonomichnoyi hlobalizatsiyi: monohrafiya* [Strategy for Ukraine's Participation in Economic Globalization: A Monograph], ChNU, Cherkasy, Ukraine, pp. 60—79.

2. Inozemtsev, V. (2000), "Paradoxes of the post-industrial economy", *Mirovaya ekonomika i mezhdunarodnyye otnosheniya*, vol. 3, pp. 3—11.

3. Chukhno, A. (2011), "The combination of industrial market and information post-industrial types of development: theory and practice", *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky: Zbirnyk nauk. prats'. Spetsial'nyy vypusk: Metodolohichni problemy suchasnoyi politychnoyi ekonomiyi* [Formation of market economy: Collection of Sciences. Special issue: Methodological problems of modern political economy], KNEU, Kyiv, Ukraine, pp. 40—52.

4. Chukhno, A. (2006), *Tvory: U 3-kh tomakh. T. 2: Informatsiyna postindustrial'na ekonomika: teoriya i praktyka* [Works: In 3 volumes. Volume 2: Post-industrial Information Economics: Theory and Practice], NAN Ukrayiny, Kyiv, Ukraine.

5. Crafts, N., Toniolo, G. (1996), *Economic Growth in Europe Since 1945*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.

6. Popper, K. (1994), *Vidkryte suspil'stvo ta yoho vorohy: U 2 tomakh. T. 2: Spalakh prorotstva: Hehel', Marks ta yoho poslidovnyky* [Open Society and Its Enemies: In 2 volumes. Volume 2: The Flash of Prophecy: Hegel, Marx, and His Followers], "Osnovy", Kyiv, Ukraine.

7. Soros, Dzh. (2002), *Pro hlobalizatsiyu* [About globalization], "Osnovy", Kyiv, Ukraine.

8. Inozemtsev, V. (1999), *Rozkolota tsyvilizatsiya: nayavni peredumovy i mozhylyvi naslidky postekonomichnoyi revolyutsiyi* [A split civilization: the prerequisites and possible consequences of the post-economic revolution], Nauka, Moscow, Russia.

9. Knyazev, Yu. (2009), "On the modern stage of the evolution of a market economy", *Obshchestvo i ekonomika*, vol. 4-5, pp. 91—117.

10. Stiglitz, J. (2006), *Making Globalization Work*, W. Norton & Co., New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 25.11.2019 р.